

ЛЮБОВ БАРНА

(Тернопіль)

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1944-45 рр. – КІНЕЦЬ 50-х РОКІВ ХХ ст.)

Проаналізовано стан підготовки вчителів в Україні після Другої світової війни. Встановлена мережа вищих навчальних закладів, що здійснювали підготовку вчителів біології. Виявлено цінні моменти історичного досвіду, зокрема, щодо проведення навчально-польових практик, організації самостійної роботи студентів в окремих вузах України, які можна використовувати в сучасних умовах.

***Ключові слова:** педагогічна освіта, педагогічний інститут, учительський інститут, вчитель біології.*

Соціально-економічний розвиток України, її суверенітет значною мірою визначається рівнем професійної компетентності учительських кадрів. Педагогічна освіта сьогодення повинна забезпечити формування нової генерації педагогічних кадрів, адаптованої до вимог реформування освіти в державі, приведення її у відповідність до європейських і світових стандартів. Сучасній освіті потрібен педагог, здатний до інновацій та творчості, готовий до швидких трансформацій освітнього середовища та власної діяльності.

Загострення суперечностей між вимогами до професійної компетентності вчителів біології в сучасних умовах та їх реальною кваліфікацією спонукають до пошуку нових цікавих підходів, які б дозволили розв'язати цю суперечність. Джерелом таких цінних ідей та підходів може стати історичний досвід за умов його всебічного вивчення та аналізу.

Проблемам історії розвитку освіти та підготовки вчителя присвячені праці М. Авдієнка, А. Боднара, А. Булди, М. Грищенка, Н. Дем'яненко, М. Євтуха, О. Лавріненка, В. Майбороди, Ф. Паначина, М. Ярмаченка, Г. Ясницького. Проблема єдності теоретичної і практичної підготовки вчителів знайшла відображення у працях О. Абдуллої, А. Бойко, С. Золотухіна, В. Лозової, Л. Коваль, Н. Ничкало, О. Савченко. Становлення педагогічної освіти в Східній Галичині розкриваються в роботах М. Барни. Психолого-педагогічні засади підготовки майбутніх вчителів біології розкрито в роботах Г. Білецької, О. Богданової, В. Танської, Е. Флешар, О. Чернікової, О. Ярошенко.

Аналіз наукових праць та дисертаційних досліджень із історії педагогіки дає підстави стверджувати, що поряд із наявністю різнопланових досліджень проблеми становлення та розвитку системи вищої педагогічної освіти у різні періоди вітчизняної історії, недостатньо дослідженою є проблема підготовки вчителів біології в Україні.

Метою статті є з'ясування стану підготовки вчителів біології в Україні після Другої світової війни, зокрема, встановлення мережі вищих навчальних закладів України, що здійснювали підготовку вчителів біології, аналіз їхньої діяльності та вивчення можливостей використання цінних моментів цього досвіду у підготовці вчителів у сучасних умовах.

Одним із першочергових завдань, які стояли перед Україною у повоєнні роки було відновлення системи середньої освіти, зокрема, завершення переходу до загального семирічного навчання, розширення мережі шкіл. Вирішення цієї проблеми було неможливим без додаткових учительських кадрів. Як свідчать статистичні дані, в перші повоєнні роки потреба в учителях вищої кваліфікації становила 4017 осіб [3, с. 107]. Існуюча мережа вищих педагогічних навчальних закладів не могла впоратися з цим завданням.

У 1944-1945 навчальному році завершилось відновлення університетів і педагогічних вузів УРСР. Не відновили роботу лише 4 педагогічні інститути та 6 учительських інститутів, матеріальна база яких була повністю зруйнована під час Другої світової війни. У відновлених вузах функціонували в основному ті ж факультети, що і до війни. Підготовку вчителів біології здійснювали біологічні факультети університетів, природничі факультети педагогічних інститутів та природничо-географічні факультети вчительських інститутів.

У 1945-46 навчальному році в дев'яти педагогічних інститутах функціонували природничі факультети, на яких навчалося 1228 студентів. Найчисельніші природничі факультети функціонували в чотирьох педагогічних інститутах: Ніжинський (194 студенти), Полтавський (162 студенти), Черкаський (133 студенти) та Запорізький (118 студентів). Підготовка вчителів біології в цих вищих навчальних закладах здійснювалася протягом чотирьох років.

При класичних університетах та більшості педагогічних інститутів функціонували учительські інститути, які протягом двох років забезпечувати підготовку вчителів. У 1945-46 рр. таких учительських інститутів було 7. На природничо-географічних факультетах учительських інститутів навчалося 548 студентів. Окрім того, існувало три самостійні вчительські інститути – Уманський, Бердичівський, Кременецький.

Однією з важливих проблем вищої педагогічної освіти досліджуваного періоду було комплектування педагогічних навчальних закладів професорсько-викладацькими кадрами. У 1944-46 роках прослідковувалася чітка тенденція до зростання чисельності викладацьких кадрів. Станом на 01.05.1944 р. в педагогічних навчальних закладах працювало 900 викладачів, через три місяці – 1434 чол., а в другому семестрі 1944-45 навч. року – 2250 чол. [1, арк. 3].

Характерною особливістю кадрового забезпечення тогочасних вузів було зниження його якості через поповнення кадрами без учених ступенів та звань. Найбільш висококваліфіковані кадри працювали в університетах, а найменше викладачів із ученими ступенями і званнями працювало в учительських інститутах. В університетах було 145 професорів і 232 доценти, в педагогічних інститутах – 30 професорів і 196 доцентів. У самостійних учительських інститутах не було жодного професора і лише 16 доцентів.

У 1944-46 роках значно зміцнилась навчально-матеріальна база педагогічних навчальних закладів. Так, в Одеському педінституті було створено 11 кабінетів, у тому числі біологічний, у Херсонському – 14 кабінетів та лабораторій (зоології, ботаніки, неорганічної хімії тощо). В Уманському та Бердичівському учительському інститутах створено ряд нових кабінетів та виготовлено чимало наочних посібників [1, арк. 18].

Як свідчать архівні джерела, незважаючи на складні умови, навчальна робота у вищих навчальних закладах відбувалась безперебійно, інколи у дві зміни. Недостатня кількість підручників, навчальних посібників змушувала студентів ретельно конспектувати зміст лекцій. У деяких вузах у зв'язку з про-

блемами матеріально-технічного забезпечення практичні заняття замінювалися лекціями або мали ілюстративний характер.

На початку 1950-х років кількість педагогічних інститутів, у яких здійснювалася підготовка вчителів біології, зросла з 9 до 12. У Харківському та Львівському педінститутах функціонували біологічні факультети, в інших педвузах факультети природознавства. Учительських інститутів, що мали у своєму складі природничо-географічні факультети, було 7 із 17 існуючих (Артемівський, Бердичівський, Глухівський, Кременецький, Одеський, Осипенківський, Ніжинський).

На процес підготовки вчителів, зокрема біології, впливала нестабільність системи педагогічної освіти, яку лихоманили постійні реорганізації. Частина вчительських інститутів припиняли підготовку вчителів, деякі реорганізувалися в педінститути або в педучилища. Після всіляких реорганізацій у середині 50-х років ХХ ст. підготовку вчителів біології здійснювали 16 педагогічних інститутів, у яких функціонували факультети природознавства. Динаміка змін кількості вищих педагогічних навчальних закладів різних типів відображена на рисунку 1.

У більшості педвузів (10) спеціальність «біологія» поєднувалася зі спеціальністю «хімія» (Криворізький, Мелітопольський, Бердичівський, Львівський, Полтавський, Сумський, Кременецький, Херсонський, Черкаський, Уманський педагогічні інститути). У двох педінститутах спеціальності біологія та хімія поєднувалися зі спеціальністю «географія» (Ворошиловградський і Одеський педагогічні інститути). У Київському, Сімферопольському, Харківському та Ніжинському педінститутах зазначені спеціальності поєднувалися з історією.

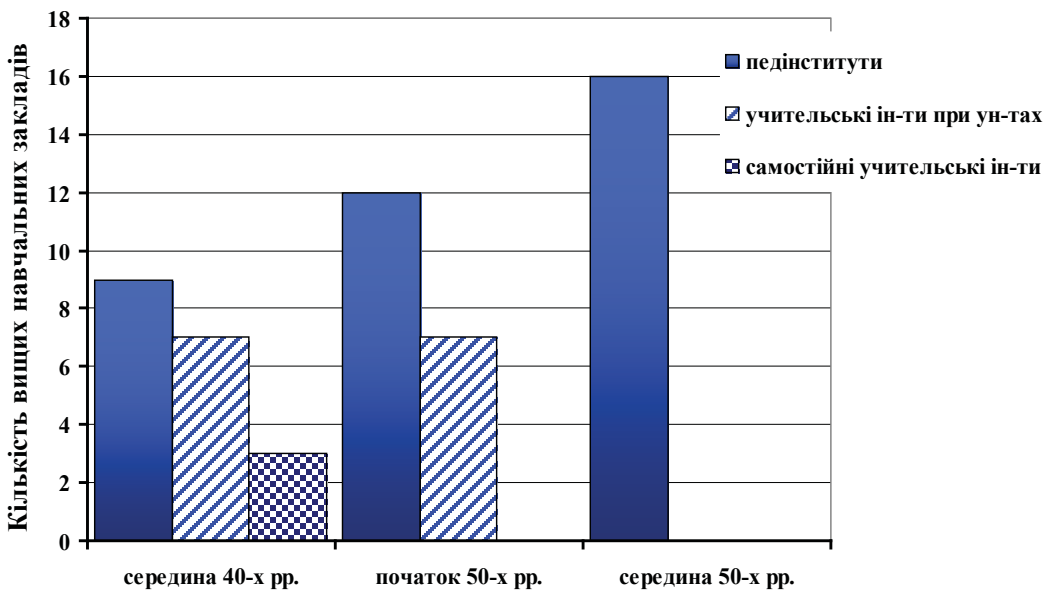
Найбільш чисельними були факультети природознавства Ворошиловградського, Київського, Мелітопольського, Харківського і Сімферопольського педінститутів. Випуск учителів, підготовлених на цих факультетах, також перевищував випуски інших аналогічних факультетів.

Підготовку вчителів біології також здійснювали класичні університети, але, як свідчать архівні матеріали, багато випускників класичних університетів або не прибували на робочі місця після закінчення університету, або, пропрацювавши кілька місяців, залишали школу. Однією з причин такого явища була недостатня психолого-педагогічна підготовка [2, с. 116].

Підготовка вчителів біології безпосереднім чином пов'язана зі станом шкільної біологічної освіти. 24 грудня 1954 Верховною Радою СРСР був прийнятий закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР», згідно з яким велика увага приділялася поєднанню навчання з виробничою працею. У 1954-55 навчальному році загальноосвітні школи перейшли на нові навчальні плани, згідно з якими в V-VII класах передбачалися практичні заняття на навчально-дослідних ділянках. Із урахуванням завдань політехнічної освіти майбутніх учителів зміни торкнулися і навчальних планів педагогічних навчальних закладів.

У 1959 році були розроблені нові навчальні плани, при складанні яких було враховано постанову Ради Міністрів СРСР «Про форми та строки навчання у вищих навчальних закладах та про виробничу практику студентів». У нових навчальних планах збільшилася кількість годин, які відводилися на навчально-польові практики студентів. Як свідчать архівні матеріали, що стосуються досліджуваного періоду, зокрема, звіти педінститутів, студенти першого кур-

су Криворізького пединституту проходили польову практику в заповіднику «Боковеньки», в підсобних господарствах шахтоуправлінь, де знайомилися з біоценозами, вивчали біологію безхребетних тварин, морфологію рослин. Польова практика студентів других курсів проходила на базі ботанічного саду інституту і на біологічних базах с. Петрове та с. Біла Криниця Кіровоградської області. Студенти третіх курсів, крім польової практики у ботанічному саду, виїжджали в навколишні колгоспи і радгоспи для ознайомлення з виробничою діяльністю і станом агро- й зоотехнічних заходів, спрямованих на кардинальне поліпшення сільськогосподарського виробництва. Студенти третього курсу виїжджали на практику в Кримський заповідник та Нікітський ботанічний сад [4, с. 9].

Рис. 1. Динаміка змін кількості різних типів вищих педагогічних навчальних закладів України в 40-50-х рр. XX ст.

Аналіз архівних джерел, що стосуються досліджуваного періоду, свідчить про те, що значна увага приділялася організації самостійної роботи студентів. Деканатами склалися графіки контролю самостійної роботи студентів, що передбачали колоквіуми, виконання самостійних завдань, розв'язання задач, індивідуальні та групові консультації, конспектування літературних джерел та інші. Різноманітні форми контролю дозволяли контролювати систематичність і якість самостійної роботи студентів. Викладачі, які здійснювали контроль за самостійною роботою студентів, та самі студенти, особливо відстаючі, періодично звітували на засіданнях кафедр. Головним недоліком самостійної роботи студентів була її несистематичність [5, с. 13]. Серйозний підхід до організації самостійної роботи студентів необхідний і в сучасних умовах, а проблема ефективності даного виду діяльності студентів і контролю за нею не втрачає своєї актуальності.

Таким чином, процес підготовки вчителів біології детермінований цілим рядом факторів, серед яких важливе місце посідають соціально-економічні та політичні умови, а також стан шкільної біологічної освіти. У повоєнний період вирішувалось завдання відновлення системи вищої педагогічної освіти, комплектування професорського-викладацького складу, відбудова матеріально-технічної бази.

У зв'язку з тим, що в 1949 році в країні було здійснено перехід до обов'язкової семирічної освіти й існувала гостра потреба в педагогічних кадрах, зокрема, в учителях біології, досліджуваний період характеризується пошуком шляхів оптимізації мережі вищих педагогічних навчальних закладів та вдосконалення процесу підготовки вчителів. Спостерігалась тенденція уніфікації типів вищих педагогічних навчальних закладів, зокрема, в середині 1950-х років підготовку вчителів біології здійснювали 16 педагогічних інститутів. Однією з домінуючих тенденцій у визначенні змісту і технологій підготовки вчителів біології в повоєнний період була реалізація принципу політехнізму, що виражалось в посиленні уваги до проведення навчальних польових та виробничих практик. Також заслуговує на увагу досвід організації та проведення самостійної роботи студентів, цінні моменти якого можуть упроваджуватися в практику роботи педагогічних вищих навчальних закладів у сучасних умовах.

Подальшого дослідження потребує процес підготовки вчителів біології в інші періоди історії нашої держави. Системний історичний підхід дозволяє проаналізувати цілісний процес підготовки вчителів біології в Україні, виявити провідні тенденції, цінні ідеї, елементи досвіду та прогнозувати можливість його вдосконалення. Результати таких досліджень можуть бути корисними для розробки прогностичної моделі підготовки вчителів біології в сучасних умовах із урахуванням цінних моментів історико-педагогічного досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Зведений річний звіт про роботу педагогічних інститутів за 1944-1945 н. р. // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Фонд 166: Народний комісаріат освіти УРСР. Управління вищих і середніх педагогічних навчальних закладів, оп. 15, од. зб. 89, арк. 1-70.
2. *Майборода В. К.* Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985 рр.) / *В. К. Майборода.* – К. : Либідь, 1992. – 196 с.
3. Отчет на начало 1945-46 учебного года высших учебных заведений подготовили специалисты Наркомпроса УССР // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Фонд 166: Міністерство освіти УРСР. Статистичний відділ. Форма 79-к. Звіт вищих навчальних закладів на початок 1945-1946 навч. року, оп. 15, спр. 65, арк. 1-3.
4. Річний звіт про роботу Криворізького державного педагогічного інституту за 1953-54 навч. рік. Фонд 166, опис 15, т. 2, справа 1490. Міністерство освіти УССР. Управління вищих і середніх педагогічних навчальних закладів УРСР. – 41 арк.
5. Річний звіт про роботу Мелітопольського державного педагогічного інституту за 1953-54 уч. рік. Фонд 166, опис 15, т. 2, справа 1495. Міністерство освіти УРСР. Управління вищих і середніх педагогічних навчальних закладів УРСР. – 90 арк.

ЛЮБОВЬ БАРНА

ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ БИОЛОГИИ В УКРАИНЕ
ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ (1944-45 ГГ. – КОНЕЦ 50-Х ГОДОВ
XX ВЕКА)

Проанализировано состояние подготовки учителей в Украине после Второй мировой войны. Установлена сеть высших учебных заведений, осуществлявших подготовку учителей биологии. Выявлено ценные моменты исторического опыта, в частности, в вопросах проведения учебно-полевых практик, организации самостоятельной работы студентов которые можно использовать в современных условиях.

Ключевые слова: педагогическое образование, педагогический институт, учительский институт, учитель биологии.

LYUBOV BARNA

THE PECULIARITIES OF BIOLOGY TEACHERS TRAINING IN UKRAINE
AFTER WORLD WAR II (1944-45 – LATE 50 YEARS OF THE XX CENTURY)

The state of Biology teachers training in Ukraine after World War II is analyzed. A network of higher educational establishments, where the teachers of Biology were trained, is established. Valuable moments of historical experience, such as learning-field practice, organization of students' individual work which can be used in modern conditions, are revealed.

Despite hard conditions of the post-war period, there was no break of educational process in higher educational establishments. Sometimes there even were two shifts. Because of the lack of textbooks the students had to thoroughly write down all the lectures' content. Due to financial and technical problems some establishments offered lectures instead of workshops or workshops were of illustrative nature.

The process of training teachers, namely Biology teachers, was influenced by the instability of the pedagogical education system experiencing constant reorganizations. Some teachers training institutes stopped the training process; others were reorganized into pedagogical institutes or colleges. After all the reorganizations, in mid 50s Biology teachers of Ukraine were trained by 16 pedagogical institutes, where Nature Study faculties were functioning.

The process of Biology teachers training was under the impact of a number of factors most considerable ones being social, economic and political conditions as well as the state of school biology education. The following tasks were being dealt with in the post-war period: recovering the system of higher pedagogical education, finding higher education teaching personnel, renewing financial and technical support.

Since year 1949 saw the country's transition to the compulsory seven-year-long education and existence of an urgent need of pedagogical personnel, Biology teachers in particular, the period under research was characterized by search of ways to optimize the network of higher pedagogical educational establishments and improve teachers training process. One of the dominating tendencies impacting the content and technology of Biology teachers training in the post-war period was the implementation of polytechnism principle that meant additional emphasis on learning-field and industrial practical training. The other thing that deserves attention was an organization's experience and a student's individual work, whose achievements may be implemented in higher educational establishments under modern conditions.

Keywords: pedagogical education, pedagogical institute, teacher's training institute, Biology teacher.

Одержано 31.10.2013, рекомендовано до друку 10.11.2013.